

Категорията „личностно развитие” като дефинитивен модел на личностното битие

Илиян Ризов*

Педагогическите теории винаги са “работили” с категорията *личностно развитие* (*развитие на личността*), макар и рядко да са го правили с прецизни дефиниции. Малко са педагогическите теории, които задължително изхождат от определен модел за личностно развитие. Повечето разгръщат своите идеи в неопределения контекст на простата сумарност от нагласи, с които обикновено се свързва възприемането на понятието *личност*. В своята методология те изхождат не толкова от онтологичния анализ на *личностното*, колкото от житейските представи за личност и, произтичащите от тях, ориентири към създаването на съответен модел за личностно развитие. В резултат на това, педагогическите интерпретации на категорията *личностно развитие* най-често се характеризират с аморфност, която очевидно не е резултат от допускането на научен плурализъм, а преди всичко е следствие от намалелите рефлексивни способности на съвременните педагогически теории, които в стремежа си да бъдат прагматични пренебрегват функцията си да бъдат теоретични.

Независимо от слабата рефлексивност на съвременната педагогика спрямо реалността *личностно развитие*, анализът на педагогическата лексика показва, че това е едно от най-употребяваните понятия. Този факт подсказва, че вече сме започнали да “притъпяваме” възприятията си за тази реалност и сме на път да изгубим понятието си за нея. След като е ясно, че забравените значения на думите са вече заличена реалност, основателен е въпросът дали ние наистина сме в състояние да работим с категорията *личностно развитие*?

През последното десетилетие като следствие от налагащите се (макар и трудно) процеси на прагматизъм и хуманизъм в българското образование, категорията *личностно развитие* постепенно започна да придобива своеобразно енигматично значение, служейки за основание (по подобие на понятието “всестранно развита личност”) на едни или други образователни иновации, без да се полагат особени усилия за рационализиране на нейното съдържание. Това обстоятелство донякъде подсили тенденцията за “размиване” на категориалната определеност на *личностното развитие*, която като категория, единствено в логиката на своята рационалност, може да бъде методология за педагогическо

* Авторът е доктор по педагогика, преподавател в Департамент за повишаване квалификацията на учителите - Варна, ръководител на Център за приемни родители и председател на сдружение „Съучастие”.

конструиране. Възприемането на *личностното развитие* като реалност на духа в опозиция на възможността тя да бъде рационализирана води до извеждането на тази реалност не само извън логиката на мисленето и теориите, но и извън перспективата да се конструират ефективни образователни модели. В крайна сметка, тенденцията за “духовно” интерпретиране на *личностното развитие* в полето на професионално-педагогическата дейност поставя под въпрос постижимостта на самото личностно развитие.

Разбира се, естествена е склонността ни да “одухотворяваме” нещо, заради това, че то е достатъчно ценено. Но на фона на тази наша емоционалност трябва да отличим факта, че “одухотворяването” на нещо би могло да бъде и заради неспособността да го разбирате. В контекста на педагогическата прагматика заместването на рационалната с “духовната” интерпретация на *личностното развитие* е типичен акт на компенсация, възникваща не само заради когнитивната сложност на тази реалност, но и заради съществуващите нагласи да се противопоставя ценностното (“духовното”) на рационалното, а хуманистичното на прагматичното.

I. КОНТЕКСТЪТ “ЛИЧНОСТНО” И “СОЦИАЛНО”

Успоредно с описаната ситуация на възприемане на категорията *личностно развитие* съществува тенденция за нейното противопоставяне на понятието *социално развитие* (в качеството му на онтогенетична характеристика), както и тенденция за частично или пълно припокриване на съдържанието на двете понятия.

В първия случай отношението на опозиция между двата термина се внушава от съдържанието на свързаните с тях семантични полета. Определението “личностно” (“личностен”) по естествен начин се отнася до човека като индивид и се асоциира със семантичните полета на “едно”, “лично”, “лице” и т.н. Противоположно на това, терминът “социално” (“социален”) е свързан непосредствено със семантичните полета на “общо” и “множествено”. Те логично го включват в контекста на отношението “единично - общо”, но ирационално (и стереотипно) го определят като унифицираща характеристика, в опозиция на човешката единичност, индивидуалност и личност.

Следващата тенденция на възприемане на двата термина като идентични (или с припокриващо се съдържание) се основава на повишения интерес и иновационни очаквания през последното десетилетие към съдържанието на двата термина. Ориентацията на обществата към утвърждаване на гражданските права и равноценността на маргиналните групи, интензивното развитие на подпомагащите професии и непосредственото участие на все по-големи групи хора в управлението

(местно самоуправление, трети сектор, четвърта власт и др.) усилва езиковото обръщение на понятията *личност* и *общество* (съответно - *личностно* и *социално*). Използването им в разнообразен контекст като определители и характеристики на предмети от различно естество безспорно води до тяхното аморфно, неограничено, понякога само формално етикетно присъствие в езика. Така от термини, които опосредстват разбирането, има опасност те да се превърнат в термини, които го възпрепятстват. От друга страна, съществуват и достатъчно основания термините *личностно* и *социално* да са възприемат като изключително близки, особено по начина, по който те се отнасят към праксиологическите и аксиологически измерения на човешкото съществуване.

Очевидно е, че дефинирането на *личностното развитие* обикновено се извършва в контекста на определена концепция за *личност*, решение от което зависи и какво място се отрежда на *социалността* спрямо *личността* (както и на *социалното развитие* спрямо *личностното развитие*). Независимо от това как ще бъде определена *личността* – дали ще бъде видяна като обективна реалност¹ или ще бъде представена като фикция², пространството от значения, които тя обхваща, отразява като във фокус разностранните опити за откриване на “човешкото”. С тази си неизменна функция *личността* се е превърнала в един от най-предизвикателните терминологични проблеми, заради което и самата дума *личност* вече е достатъчно мистифицирана. “Човек е загадка ... не като част от природата и обществото, а като личност” (Н.Бердяев) [1, 47].

Проблемът за откриването на *личностното* е опит за редуциране на проблема за откриване на *човешкото* (хуманистичното). Но тази редуцираност изисква разкриване на човешката автентичност по друг начин - не чрез природонаучното изследване на човека и емпиричното “изчисляване” на универсалното, а чрез постигане на универсалното; не като търсене на универсалното, възхождайки от конкретното към общото и от себе си към другите, а прониквайки в универсалното чрез самия себе си и ставайки негово лице. Проблемът за откриването на *личностното* би могъл да се сведе до проблема за развитието на човека, защото лицето съучаства със своята природа и в това може би трябва да доловим различието между загадъчността на човека и още по-мистичната загадъчност на личността. По това персонализмът във философията се родее с хуманизма в психологията - и двете откриват в *личността* неповторимото

¹ Имат се предвид *факторно ориентираните, регулативните, “познавателните”* теории, теорията на К.К.Платонов за “*динамично-функционалната структура на личността*”, *репертуарно-ролевите интерпретации* за личността (например, “*релационната теория*” на Ж.Желев) и др.

² Имат се предвид различни интерпретации на личността в психоаналитичната традиция и персоналистичната философия.

лице на човека, неговия екзистенциален център и аксиологически образ на пълноценното саморазвитие. *Личностното* е “тържество на духовното начало” [1, 55], което не подчинява човека на универсума, а универсумът се разкрива чрез него.

В своето съвременно звучене *личностното*, като образ с много лица, съчетава значения, които понякога изглеждат несъвместими. Това са значения, които се развиват, разгръщат и изменят подобно на образи в движение. Ако по аналогия чрез образа на маската (“*persona*”) предположим, че *личността* се основава на нашата представа за това, което човек изявява от себе си в процеса на социалното играене и, в този смисъл, тя е не толкова тъждествена на неговия индивидуален отпечатък, колкото на образа за неговия индивидуален отпечатък, то социалното измерение на личността е доминиращо. Днес обаче тази тенденция в разбирането на понятието *личност* пресреща другото разбиране за *личностното*, което акцентира върху Аз-овия смисъл на понятието - в контекста на идеята, че *личността* се самозадава от човека, и че тя е негово самоопределение.

Тази друга тенденция в развитието на представите за *личностно* утвърждава *личността* у човека като образ на неговата индивидуалност, стоящ относително извън условността на социалното оценяване. *Личността* се тълкува все повече като подразбиращо се вътрешно състояние на индивида, като самовъзприемане за своята единичност и уникалност; а *развитието на личността* се разглежда като постигане на своята пълноценна индивидуалност (съдържание, близко до разбирането на К.Юнг за *индивидуацията*). Дали тази тенденция е водеща в развитието на образа за *личност*, дали *личностното* приоритетно се идентифицира с *индивидуалното* е трудно да се отговори категорично. Но, ако към изброяването на множеството теоретични възгледи по въпроса прибавим по някакъв начин и популярните значения от неспециализираната част на лексическата употреба на понятието *личност* (личностно), може да се окаже, че тази ориентация е в процес на утвърждаване.

Съвременността очевидно прибавя и утвърждава нови значения към образа на понятието *личност*. Причините за тази “подвижност” на понятието можем да открием не само в логиката на ценностното развитие на човека и перспективите на едно ново цивилизационно отношение към човешката индивидуалност, но и в променящите се значения на *социалността*.

Социалното, подобно на *личността* (и *личностното*) е обект на повишено внимание, интерес, познание, оценяване, митологизиране и художествено интерпретиране. То също може да се нарече “категория на духа” и може също толкова успешно да съперничи по важност на най-фундаменталните метафизични категории. За *социалното* може да се мисли като нещо, което напълно или

донякъде е наиндивидуално и надличностно (Е. Дюркем, К.Леви-Строс, К.Маркс и др.); като представа в абсолютната единствена инстанция на “аз”-а (Й.Фихте и И.Кант); като съзнание и чувство за общност (С.Франк, А.Адлер); като взаимноориентирани действия между хората (М.Вебер, Дж.Мийд) или като междучовешки отношения и вътрешна връзка на човека с другите (Х.О.Гасет) и като култура (Б.Скинър). За *социалното* също може да се говори като за прост сбор или кооперация от “аз”-ове (Спенсър), като за система и “колективен организъм” (О.Конт) или като за нещо, което е нищо (“социологически номинализъм”).

Опитите да се определи социалното “отвън навътре”, “отвътре навън” или като нещо, лежащо равностойно “между”, винаги носи белега на двойственост, предопределена от невъзможността да се игнорира отношението субективно - обективно. Затова с понятието *социално* (подобно на понятието *личност*) ще продължаваме да свързваме както обективната, така и субективната реалност. Дали това разбиране ще бъде определено като някакъв дуализъм - незрял, но и неприкрит, или ще се опитваме да минимализираме понятията за *социално* поне до броя на науките, претендиращи да го определят, в случая не е съществено. Важното е, че съвременната дискусия върху същността на *социалното* го утвърждава като понятие с нарастваща аксиологична и прагматична стойност. Днес *социалното* все повече се възприема като среща на прагматизма (като способност за социално действие) с хуманизма (като социална отговорност). Утвърждава се своеобразна идеология на “прагматичния хуманизъм”. Това не е научна теория, а цивилизационно постижение, което пресреща аксиологичното разбиране за *социалното* като характеристика на *действащия* човек с праксиологическото измерение на *развиващия* се човек. Именно в съгласуването (хармонизирането) на тези два контекста можем да доловим част от съвременното измерение на *социалното*.

Краткият анализ на контекста *личностно* и *социално*, който представихме тук, със сигурност може да ни внуши единствено усещането за познавателна неизчерпаемост на тези две семантични полета. Затова, изводите, с които следва да завършим, имат значението повече на хипотези, доколкото направеният преглед не претендира за изчерпателност по темата и не може бъде надеждна база за достигане до крайни заключения. От друга страна, поради особено интензивната употреба на понятията *личност* и *социо*, тяхното актуалното съдържание е в процес на семантизация – придобиване на нови значения, промяна на акценти, разширяване на контексти и т.н.

Представени като съвкупност от значения, определенията за *личностно* и *социално*, според нас, са в процес на развитие по посока на приближаването им

едно към друго. Нещо повече, създава се впечатлението, че в своето историческо развитие, те сякаш обменят значения – процес, който продължава и днес.

Най-общо казано, понятието *личност* описва път на развитие от разбирането му като “социална роля” (аналогията с “маската”) до идентифицирането му с “индивидуалност”. Съответно, с определението *личностно* се описва както областта на социално-ролевите, така и областта на индивидуалните характеристики. От своя страна, понятието *общество*, разбирано като съвкупност от хора, които съжителстват, постепенно придобива и нови значения, отразяващи качествата на съвместния живот, свързани с уменията на хората да постигат съгласие, да се договарят, да поемат отговорност за спазването на своите права и др. Тези значения придобиват особено ценностно изражение чрез описанието им като *социални*. *Социалното развитие*, освен с подразбиращото се синонимно значение на “развитие на обществото”, вече може да означава не само развитие на средата в която живее човека, но и развитие на самия човек. (Това е едно естествено развитие на понятието, процес на интегриране на съдържания, които обикновено присъстват в теоретичните концепции, но са разделени логически.) В този смисъл, *социалното* се разбира като комплексна характеристика на индивида, която го идентифицира от гледна точка на включеността му в обществото, способността му да поема ангажменти спрямо околните и т.н., т.е. доколко той притежава качеството *социалност*. Да бъдеш социален днес все повече означава да бъдеш в опозиция на реалното обществено статукво, но с разбирането, че “обществото е това, в което всички добродетели са еднакво почитани и по едни и същи (уместни) причини” [4, 63]. Така все по-рядко качеството *социален* се възприема като производно на предмета *общество* и все по-често се възприема като негова аксиологическа характеристика.

Но тази картина, описваща движението на разглежданите контексти един към друг, е тенденция, която не се съгласува с терминологичната диференциация, която се прави между понятията *личностно* и *социално* в развитието на човека.³

Въпреки че съществува тенденция на интеграция на разглежданите тук понятия, не можем да не признаем, че съвременното разглеждане на категориите, свързани с развитието на човека, в редица случаи (според съответната концепция) запазват опозиционното представяне на отношението *личностно* - *социално*. Трудно е да посочим категория, която да отразява реалност от развитието на човека, без тя да бъде отнесена към един от двата контекста или нещо в нея да не

³ Както и съществуващата диференциация между термините *личностно* и *социално* в понятието “*личностно и социално образование*”. Виж: Ризов, Ил. и М.Минчева-Ризова, Образователен подход “Умения за живот”. Развитие на личностни и социални умения в училище. С., Отдел за социално развитие към ООН, 2002.

бъде диференцирано като проявление на едно от тези две начала. С приблизителна точност може да се твърди, че разделителната линия между семантични полета на двете понятия се очертава преди всичко от опозицията *вътрешно - външно*.

Вътрешното е интимното, невидимото, субстанцията, субекта, Аз-а, самосъзнанието, интериоризацията, самодостатъчността и др. - реалности, които посочват центъра, първопричината на съществуващото. *Външното* е видимото, отношението, действието, ролите, принадлежността, екстериоризацията, външната детерминанта на вътрешното и т.н. *Външното* е или *извън* съществуващото или се допуска неговото пребиваване *вътре*, но само в неговата периферия.

Това представяне на двете семантични полета (съществуващи преди всичко в ежедневно мислене) е ярко, но схематично очертава реалности в опозиция. Тази картина би могла да ни служи като предупреждение (и това е един от изводите) за възможните опозиции, в които попада нашето мислене. Веднъж противопоставени, чрез повече или по-малко осъзнатия критерий “вътрешно – външно”, *личностното* и *социалното* не могат да бъдат съединени в една цялост (освен, ако това не стане механично), тъй като вече са формирани нагласите за тяхното противопоставяне. В този случай, синтезът им колкото и да се оказва необходим, толкова е невъзможен. Постигането на интегралност е функция на цялостните възприятия, а не на познавателната стратегия “анализ-синтез”.

Доколкото обаче *личностното* и *социалното*, като онтологични начала се коренят в самото усъвършенстване на индивида, то те би трябвало да присъстват в целта, в идеалния образа на неговото развитие. Колкото повече сме в състояние да покажем цялостността на този образ (и колкото той сам по себе си е по-цялостен), толкова по-трудно той може да бъде разчленен на нещо, което да бъде наречено само *личностно* или само *социално* (в опозиция едно на друго).

Съвременното научно познание предлага категория, която, според нас, при подходящо интерпретиране дава възможност *личностното* и *социалното* да не се разглеждат в опозиция. Това е категорията *идентичност*, с която, като “самостоятелна единица за анализ на психичния живот на човека” и на неговата зрялост [3,10], се отразява *чувството* (“sense”) за самотъждественост и непрекъснатост във времето и пространството (посочвани често като най-важни характеристика на личността) на равнището на индивидуалното и колективно развитие - психосоциална и етнокултурна идентичност (по Ериксон).

Естествено, постигането на целостта на личността е свързано с утвърждаване на Аз-образ, в който са съгласувани споменатите две равнища на идентичност: това, което би могло да се нарече “дълбоко екзистенциално”, изграждащо континуитета на личността [3,43], и това, което е съвкупност от

различни идентификации, представляващи “значими социални категоризации, интернализирани като различни аспекти на Аз-концепцията” [5,75]. При цялата условност на това деление на идентичността, отбелязвайки че то е само рационално действие, ние ще се опитаме да видим развитието на личността като постигане на идентичност, която черпи основания (осъзнато или не) от своята екзистенциалност и от своята релационност. С други думи, *личностното развитие* на индивида може да се представи като процес на постигане на неговата *екзистенциална и социална идентичност*. Това е цялостен процес на имплицитно присъстващите в него промени, които можем да определим като тенденции на *субективизация, социализация и индивидуализация* на Аз-а.

II. ТЕНДЕНЦИИ В ЛИЧНОСТНОТО РАЗВИТИЕ

Ако искаме да дефинираме по-добре посочените тенденции и да проследим тяхната взаимна обусловеност в индивидуалното развитие на човека трябва да започнем с това, че развитието е път към придобиване на битие на Аз-а (“битието като ставане” - Хегел). Ако *Ние* е първична категория на личностното и социално битие, изразяваща вътрешното всеединство, първичната хармония и съгласуваност на общочовешкия живот (по С.Франк), то *Аз-ът* се “конституира чрез акт на диференциране, който превръща неразделното, първично духовно единство в съотносителна връзка между *аз* и *ти*” [6, 177].

Аз-ът възниква, откъсвайки се от Цялостта (майката, природата, космоса), при което пред него се появява нещо, което е друга реалност, различна от неговата, подлежаща на опознаване и интервенция. В опозиция на това не-Аз, Аз-ът възприема себе си като източник на преобразуване на света, като активно негово начало (понякога повече, отколкото има основания за това), като нещо, което въпреки детерминираността му от тази външна за него реалност, съществува в себе си и е самодостатъчно. Казано метафорично: на това равнище Аз-ът спори с това, което е извън него (*ти* и *не-Аз*), защото още не вижда следите на Цялостта в себе си. Цената за появата на Аз-а е унищожаването на Цялостта, защото откъсването от нея е преди всичко рационално действие на емпирично-предметното възприятие за света. Това е началото на битието на Аз-а - осъзнаването на собственото си съществуване, на своята тъждественост и самостоятелност.

Общият поток от промени, които протичат в живота на индивида по посока на самовъзприемането му като субект - като опознаваща, действаща и саморазвиваща се сила, означаваме като тенденция на *субективизация*. Това е реалност, която в качеството си на имплицитно присъстващ процес в развитието на личността и като нейна присъща характеристика обхваща радикалността на Аз-а -

от появата му от недрата на Цялостта до онази условна граница, от която започва пътят на неговото “завръщане” (интегриране) в Цялостта.

Следва изграждане на Аз-а като реалност, която повече видимо, емпирично хипостазира Цялостта като социално битие и повече невидимо, непредметно постига индивидуалната си Цялост като еманация на своето развитие в категориите на единичното, особеното и всеобщото съществуване.

Социализацията е процес, с който означаваме промените в Аз-а, които настъпват по посока на утвърждаването на модели на съществуване, в които Цялостта се проявява *социално* - като идеална връзка на Аз и Ние, като съгласие между външното (емпирично) и вътрешното (органично) измерение на социалното битие. *Социализацията* е процес на личностно развитие, обединяващ промените, които настъпват в самосъзнанието и поведението на индивида, насочени към ценностно и прагматично постигане на качеството социалност. За разлика от процеса на *субективизация*, който, в някаква степен, е процес на дистанциране на Аз-а от света (в името на обособяването на Аз-а), предизвикан и съпътстван от развитието на рационалните способности, *социализацията* е процес, който повече е предметно ориентиран и същевременно, емоционално и аксиологично, доминиран в своето съдържание. На това равнище Аз-ът вижда възможности за себе си в *Ние* като е приел съответните социални категоризации, утвърждаващи комплекс от негови особени белези, идентифициращи едновременно отлики и подобия с другите, и е готов да влезе в истинската реалност на *социалното* като вътрешна съпринадлежност, сътрудничество, като “необходима и иманентна проява на дълбокото онтологично всеединство, което лежи в основата на човешкото битие” [6, 183]. В този смисъл, постигнатата социална идентичност завършва своя ход в търсенето на индивидуалната идентичност на личността, така както съдържанието на процеса на *индивидуализация* на Аз-а може да се разкрие чрез достойнствата на постигнатата от индивида социална идентичност.

Процесът на *индивидуализация* на Аз-а изразява промените, които настъпват в развитието на индивида по посока на постигане на идентичност, която сменя в себе си постиженията на останалите два процеса на равнището на неговото уникално самоопределяне.

Ако процесът на *субективизация* може да бъде представен (както вече посочихме) като своеобразно дистанциране на Аз-а от всичко останало, *социализацията* - като дистанциране на Аз-а от самия себе си, заставайки на страната на социалното, то *индивидуализацията* предполага дистанциране на Аз-а от самия себе си, но като мислещ себе си от гледна точка на себе си, при това в отношение на съгласие със самия себе си. Тази трета линия на развитие на Аз-а разкрива най-пълно неговото съдържание. С нея се затваря своеобразния цикъл на

функциониране на самосъзнанието, заради което К.Г.Юнг основателно тълкува понятието “индивидуация” като процес на самоосъзнаване и на себепостигане [7,281]. Ние употребяваме понятието *индивидуализация* повече в контекста на това, което се разбира под “*individuum*” (неделим), отколкото в контекста на “*individualis*” (отделен), въпреки допускането на известна нелогичност от езикова гледна точка. Въсъщност, индивидуализацията е процес на постигане на цялост чрез отделното и в този смисъл, значението, което даваме, на понятието *индивидуализация* не може да се противопостави на разбирането на К.Г.Юнг за “индивидуация”.

Смисълът на *индивидуализацията* се корени в усилието на Аз-а да “възстанови” Цялостта чрез постигането ѝ в себе си. Това е най-висшият (и практически достъпен за всички) акт на творчество, чрез който Аз-ът сам за себе си изгражда своята личност като единствено възможно екзистенциално проявление на Цялостта. Без съмнение няма и по-висше постижение в развитието на личността, което може да се постави по-високо като нейна цел.

Представените тенденции в развитието на личността, които определихме като процеси на *субективизация*, *социализация* и *индивидуализация*, по различен начин се отнасят към съдържанието на трите битийни модуси на Аз-а - *единично*, *особено* и *универсално*.

Модусът *единично* обхваща полето от най-елементарните представи на Аз-а, свързани с възприемането на собствената пространствено-времева единичност до аксиологическото възприемане на своята уникалност. Това е модусът, който се твори в контекста на *субективизацията* и *индивидуализацията* на Аз-а. Модусът *особено* се простира от представите на индивида за себе си като съставна част на човешкото множество до самовъзприемането му като принадлежащ на общности и като носител на социални идентификации и качества. Този модус се твори на равнището на процесите на *субективизация* и *социализация* на Аз-а. Модусът *универсално* тръгва от представата на индивида за себе си като носител на всеобщи социални ценности до самовъзприемането си като уникално тяхно проявление. Това е модусът, който черпи съдържание от протичащите в Аз-а процеси на *социализация* и *индивидуализация*.

Описаните три тенденции в развитието на личността въсъщност отразяват обективната логика на персонализацията като процес на “оличностяване” на индивида, на създаване (постигане) на личността. “Персонализацията е един непрекъснато възобновяван опит за ефективна регулация на индивидуалната история на живота, чрез “тотализация” на Аз-а” [по 3, 37]. Тази логика съдържа в себе си и метафизичния контекст на създаването като универсален начин на съществуване, като непрекъснато битие - без граница и без окончателен резултат,

то е винаги движение. В него се корени онтологичното начало на *личностното*, заради което и самата категория *личност* се е превърнала в универсален знак за самопостигаща се цялост (интегритет) на Аз-а.

Към разкриването на тази субективна (по своето преживяване и самосъздаване), обективна (в неизменната логика на ставането) и метафизична (по силата на своята уникалност и универсалност) цялост (или по-точно - път към цялостта) ние се опитахме да тръгнем, описвайки съдържанието на *личността* като развитие (в описаните три тенденции), като придобиване на битие в трите модуса на съществуване на Аз-а. В резултат на това представяне, ние можем да разглеждаме *личностното развитие* като дефинитивен модел, чието съдържание описва възможните постижения на индивида в сферата на неговото личностно самопостигане (Виж таблицата).

Дешифрирана по този начин, категорията *личностно развитие* показва не само скрити (или забравени) значения, които се коренят в онтологията на *личностното*. Тя задава и методологически ориентири към построяването на таксономия на *личностните умения*, въз основа на които могат да се изградят подходящи инструменти за оценяване на училищната реалност от гледна точка на възможностите ѝ да гарантира високи постижения в личностното развитие на учениците.

Модел на личностните постижения

Модуси на Аз-а:	Тенденции в развитието на личността:		
	Субективизация	Социализация	Индивидуализация
“Единично”	Външна диференциация (чувство, че си причина): действие по собствена инициатива, самостоятелност, отговорност за себе си. [по 3] Самопредставяне в дискурса “Аз – Другите”. Анонс: <i>Развитието като самопораждане.</i>	xxx	Вътрешна диференциация: континуитет (чувство за организационна комплексност и свързаност на поведението), богатство, многообразие, оригиналност (позитивно чувство за своята индивидуална специфичност) и сила на Аз-а. [по 3] Самопредставяне в дискурса “Аз – Аз”. Анонс: <i>Развитието като самопостигане.</i>
“Особено”	“Външна” интеграция - разпознаване на собствената общностна принадлежност; самопредставяне чрез особени белези-категории, присъщи на групи хора и групи явления; самоопределяне чрез значими качества, нагласи, вярвания, социални, културни и полови модели на поведение. Самопредставяне в дискурса “Ние – Те”. Анонс: <i>Развитието като самоопределяне.</i>	“Вътрешно” интегриране на групови (общностни) ценности и модели на поведение. Социално утвърждаване (власт, влияние) на Аз-а като субект в конструирането на социални отношения и отстояването на групови (общностни) интереси. Самопредставяне в дискурса “Аз – Ние”. Анонс: <i>Развитието като постигане на социалност.</i>	xxx

“Универ- сално”	xxx	Цялостно интегриране на Аз-а в света на всеобщите ценности: отстояване на човешките права. Самопредставяне в дискурса “Аз/Ние”. Анонс: <i>Развитието като постигане на съчастие на Аз-а във всеобхватното Ние.</i>	Метафизична рефлексия. Самопредставяне в дискурса “Аз-ът надхвърля себе си”. Анонс: <i>Развитието като абсолютно самопостигане.</i>
-----------------------------------	------------	---	--

ЛИТЕРАТУРА

1. **Бердяев, Н.** За робството и свободата на човека. С., Университетско издателство “Св.Кл.Охридски”, 1992.
2. **Дюркем, Е.** Избрано. С., ИК “Критика и хуманизъм”, 1994.
3. **Силгиджиян, Х.** Аз-концепция и психосоциална идентичност. С., Университетско издателство “Св.Св. Кирил и Методий”, 1998.
4. **Тейлър, Ч. и кол.** Мултикултурализъм. С., ИК “Критика и хуманизъм”, 1999.
5. **Търнър, Дж.** Социална идентификация и създаване на психологически групи. В: Групата и личността в социалната психология. С., Наука и изкуство, 1990.
6. **Франк, С.** Крахът на кумирите. Духовните основи на обществото. Увод в социалната философия. С., ИК “Хр.Ботев”, 1994.
7. **Юнг, К.Г.** Архетиповете и колективното несъзнавано. Плевен, ЕА, 1999.

Публикувано в:

сп.Педагогика, 2003, №7.